

TARİX, ANTROPOLOGIYA VƏ SİYASİ ELMLƏR

UOT:94(479.24).

AZƏRBAYCAN XALQININ QANLI YADDAŞI - 31 MART SOYQIRIMI

Babayeva Gülşən Ziya qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
e_durustkari@mail.ru

Xülasə: Rusiyada Oktyabr inqilabından sonra bolşeviklər və erməni daşnakları Bakıya nəzarəti ələ keçirdilər. Bu hadisələrdə xüsusilə Stepan Şaumyan fərqlənirdi. O, Rusiya imperiyasının süqutu dövrünün böyük sarsıntılarından yaranmış hadisələrin iradəsi ilə qədim Azərbaycan şəhəri Bakı və Şimali Azərbaycanın şərq bölgələrində qurulmuş siyasi rejimin başında durdu. Daşnaksütyun partiyası Qafqazda erməni dövlətinin yaradılmasının tərəfdarı idi. Türk qoşunlarının təzyiqi ilə geri çəkilən keçmiş imperiya ordusunun erməni alayları arasında daşnakların ideologiyası hökm sürürdü.

1918-1920-ci illərdə Andranikin quldur dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı nəticəsində indiki Ermənistan ərazisində əhalinin əksəriyyəti, yəni Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan təxminən 565 min nəfər vəhşicəsinə öldürülmüş və ya əcdadlarının torpaqlarından qovulmuşlar. Milli memarlığın çoxsaylı şah əsərləri, məktəblər, xəstəxanalar, məscidlər və digər abidələr dağıdılmışdır.

Açar sözlər: Bakı, erməni, Şaumyan, bolşevik, terror.

Ключевые слова: Баку, армяне, Шаумян, большевик, террор.

Keywords: Baku, Armenian, Shaumyan, Bolshevik, terror.

1918-ci ilin mart soyqırımları öz qəddarlığı və miqyası ilə təkcə Azərbaycan tarixinin deyil, bəşəriyyət tarixinin ən qanlı faciələrindən biridir. Təkcə bir həftə ərzində Bakıda 12 mindən çox insan vəhşicəsinə qətlə yetirildi ki, onların əksəriyyəti mülki şəxslər, əhalinin əsasən müsəlman hissəsini təşkil edirdi.

Ermənistan silahlı qüvvələri Bakı quberniyasında 229, Gəncə quberniyasında 272, Zəngəzur quberniyasında 115, Qarabağda 157 kəndi yer üzündən silib. Rəsmi mənbələrə əsasən, bu soyqırımın nəticəsində 12 minə yaxın azərbaycanlı amansızcasına öldürülmüş, on minlərlə insan itkin düşmüşdür.

Yüz beş il əvvəl erməni daşnakları və bolşevikləri Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda, Gəncədə və digər bölgələrdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı misli görünməmiş vəhşiliklər törətmiş, 70 mindən çox insanı, o cümlədən qadın və uşaqları xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirmişlər, kəndləri yandıraraq sakinləri evlərindən didərgin salırdılar.

Əslində bu faciənin əsasları 1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanmış Gülistan və Türkmənçay müqavilələri əsasında Azərbaycan xalqının parçalanması və tarixi torpaqlarımızın bölünməsi ilə qoyulmuş. Daha sonra isə bu torpaqların mənimsənilməsi prosesi başlanmışdır. Qısa müddətdə ermənilər kütləvi şəkildə Azərbaycan torpaqlarına köçürüldü. Erməni qəsbkarları "Böyük Ermənistan"ın yaradılması xülyasından ruhlanaraq Azərbaycan torpaqlarında bir sıra kütləvi qırğınları törətdilər.

20-ci əsrdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri ilk qırğın 1905-1907-ci illərdə baş verib. Çar Rusiyasının süqutu zamanı əvvəllər Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşmış ermənilər hakimiyyət böhranından istifadə edərək, Azərbaycanın kənd və şəhər əhalisini qıraraq azərbaycanlıların torpaqlarını ələ keçirməyə başladılar. Ermənilər fəal surətdə silahlanır, müxtəlif bölgələrdə, xüsusən də Bakıda vəziyyətin

sabitliyini pozurdular. Onlar yerli əhalini qorxutmağa, bölgədəki vəziyyətdə çəşqınlıq yaratmağa çalışıblar. Birinci Dünya Müharibəsindən, 1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş fevral və oktyabr çevrilişlərindən istifadə edən ermənilər bolşevik bayrağı altında qara planlarını həyata keçirməyə nail oldular.

Rusiyada Oktyabr inqilabından sonra bolşeviklər və erməni daşnakları Bakıya nəzarəti ələ keçirdilər. Bu hadisələrdə xüsusilə Stepan Şaumyan fərqlənirdi. O, Rusiya imperiyasının süqutu dövrünün böyük sarsıntılarından yaranmış hadisələrin iradəsi ilə qədim Azərbaycan şəhəri Bakı və Şimali Azərbaycanın şərq bölgələrində qurulmuş siyasi rejimin başında durdu.

1907-ci ildə Avropada təhsilini bitirmiş Şaumyan Bakıda məskunlaşdı və burada neft kəməri üzərində işləməyə başladı. Bakı fəhlələrinin üsyanına rəhbərlik etdiyinə görə Saratova sürgün edilmiş və 1917-ci ilə qədər orada yaşamışdır.

1917-ci il fevral inqilabı dövründə Şaumyan Bakıya gəlir, burada Bakı Fəhlə və Əsgər Deputatları Sovetinin sədri seçilir. Petroqradda bolşevik Oktyabr inqilabından bir neçə gün sonra Şaumyan Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsində bolşevik hegemonluğu yaratmağa çalışırdı. 1917-ci il noyabrın 2-də Bakıda Sovet hakimiyyəti elan edildi və dekabrda RSFSR Xalq Komissarları Soveti Şaumyanı Qafqaz işləri üzrə fəvqəladə komissar təyin etdi.

1918-ci ilin əvvəlində Bakı Sovetində bolşeviklərlə erməni millətçiliyinin aparıcı partiyası Daşnaksütyun arasında faktiki güc ittifaqı yaradıldı. Onların hər ikisi Cənubi Qafqazda öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar: bolşeviklər sosialist inqilabını genişləndirmək üçün, daşnaklar isə “böyük erməni” məzmunlu ərazi ambisiyalarını həyata keçirmək üçün. Amma həm bolşeviklərin, həm də daşnakların yolunda əsas maneə Azərbaycan üçün muxtariyyət yaradılmasını öz məqsədi elan edən getdikcə güclənən Azərbaycan milli hərəkatı idi.

1918-ci il martın 2-də Şaumyan Bakı Sovetinin iclasında çıxış edərək bölgənin anti-bolşevik spektrini birləşdirən Tiflisdə toplaşan Zaqafqaziya Seymini kəskin tənqid etdi. Şaumyanın əsas “arqumenti” ondan ibarət idi ki, bu qurum Azərbaycanın Rusiyadan ayrılmasına çalışan müsəvatçılara dəstək verir. Şaumyan bildirirdi ki, “Zaqafqaziya demokratiyası bu ayrılmaya kəskin etiraz etməlidir... Axı müsəlman millətçiləri Bakını Azərbaycanın paytaxtı etmək arzusunda idilər...”.

1918-ci ilin martında Bakı əhalisi iki yerə bölündü: müsəlman və erməni-rus. Birincisi Müsəlman Milli Şurasının nəzarətində idi və Müsəvat hərbi birləşmələrinə arxalanırdı, ikincisi isə bolşevik-daşnak Bakı şurası idi. Müsəlman əhali Azərbaycanın müstəqilliyini müdafiə edən Azərbaycan Milli Demokratik “Müsəvat” partiyasını dəstəkləyirdi.

1917-ci il oktyabrın 22-də Bakı Sovetinə keçirilən seçkilərdə çoxmillətli Bakıda bütün partiyaları xeyli qabaqlayan Müsəvat 40 faizə yaxın səs topladı. Düzdür, bu seçkilərin nəticələri ləğv edildi və təkrar seçkilərdə bolşeviklər və daşnaklar qalib gəldilər.

Buna baxmayaraq, 1917-ci ilin payızından müsəlman əhali arasında Müsəvatın təsiri daha da artdı. Azərbaycanın bölgələrində müsəvatçıların nüfuzu daha da böyük idi və öz silahlı qüvvələrinə malik olan bu partiya Bakı Xalq Komissarları Sovetinin hakimiyyəti üçün ciddi təhlükəyə çevrilmişdi.

Öz növbəsində Daşnaksütyun partiyası Qafqazda erməni dövlətinin yaradılmasının tərəfdarı idi. Türk qoşunlarının təzyiqi ilə geri çəkilən keçmiş imperiya ordusunun erməni alayları arasında daşnakların ideologiyası hökm sürürdü. Erməni əsgərlərinin məqsədi, cəbhə xəttinin arxasında qalan erməni əhalisini qorumaq idi. Bu mənada yerli siyasi şəraitdə üçüncü qüvvəni təmsil edən bolşeviklərlə daşnakların maraqları 1918-ci ilin martına qədər üst-üstə düşürdü. Türk qoşunlarının Bakıdan çox uzaqlarda olması erməni əhalisi ilə bolşeviklərin maraqlarının müvəqqəti üst-üstə düşməsi üçün ümumi təhlükə və əlavə səbəb idi. Bundan əlavə, Sovet Rusiyası hökumətinə Bakı nefti lazım idi.

Bir-birinə qismən müxalif olan iki milli siyasi partiya - Daşnaksütyun və Müsavat öz xalqlarının dövlət müstəqilliyini istəyirdilər. Bolşevik beynəlmiləlçiləri Zaqafqaziyada Sovet hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün mübarizə apardılar və hələ kifayət qədər gücə malik olmadıqları üçün müxtəlif qüvvələrlə müvəqqəti ittifaqlara razılaşıdılar.

1918-ci il martın sonunda bolşevik Bakı Şurası, daşnaklar və Müsavat partiyasının rəhbərlik etdiyi Müsəlman Milli Şurası arasında qarşıdurma kulminasiya nöqtəsinə çatdı.

1918-ci il martın 29-da Lənkərana gedən müsavətçilərin kiçik bir dəstəsi tərkisilah edildi ki, bu da müsəlman əhalinin hiddətinə səbəb oldu. Martın 30-da azərbaycanlılar dinc mitinqlər keçirdilər. Buna cavab olaraq cəza tədbirləri başladı.

Martın 30-da şəhərin müxtəlif yerlərində barrikadalar qurulmağa başladı və hərbiçilərdən müsadirə olunan silahların geri qaytarılması və ya digər etnik qrupların tərkisilah edilməsi tələbi ilə kortəbii mitinqlər yaranmağa başladı.

Digər versiyaya görə, toqquşmalar martın 30-da müsəlman "Vəhşi diviziyasının" silahlı birləşmələrinin Bakı limanına gəlməsi ilə başlayıb. Yoxlamaya göndərilən məmurlar atəşə tutulub, bəziləri isə öldürülüb. Yaxınlaşan bolşevik qüvvələri gələn bölmələri tərkisilah etdilər. Lakin "Vəhşi diviziya"nın əlavə hissələri Bakıya göndərildikdən sonra şəhər döyüş meydanına çevrildi.

Martın 30-31-də Bakının mərkəzi və istisnasız olaraq şəhərin bütün müsəlman hissələri bolşevik-daşnak birləşmələrinin silahlı hücumuna məruz qaldı. Bakı buxtasına doğru irəliləyən Xəzər flotiliyasının gəmiləri öz silahlarından müsəlman məhəllələrini nişanlı atəşə tutublar.

Cəmi bir neçə gün ərzində Bakıda 12 minə yaxın müsəlman öldürüldü. Əgər Bakının qeyri-müsəlman əhalisinin nümayəndələri müsəlmanları evlərində şəhəri gəzib-dolaşan qruplardan gizlətməsəydilər, bəlkə qurbanların sayı daha çox olardı...

Stepan Lalayan (Lalayev), Tatevos Amiryan (Əmirov) və başqalarının başçılığı ilə silahlı erməni dəstələri Şamaxı, Göyçay və digər şəhər və kəndlərə basqın edərək 20 minə yaxın insanı qətlə yetirdilər. Quba qəzasının müsəlman əhalisinin qırğını Şaumyanın səlahiyyət verdiyi daşnak Amazaspın başçılığı altında erməni hərbi birləşmələri tərəfindən həyata keçirilirdi.

Aprelin 2-də 36-cı Türküstan alayının və hərbi əməliyyatın əsl məqsədlərini dərk edərək Bakı Sovetinin tabeliyindən çıxmaqla hədələyən Xəzər dənizçilərinin qəti tələbi ilə müsəlmanların qırğınları dayandırıldı.

Şaumyan Bakıda faciəli mart hadisələrindən sonra etiraf etdi: "Biz fürsətdən istifadə etdik... və bütün cəbhə boyu hücumla keçdik, bizim artıq silahlı qüvvələrimiz var idi – 6 min nəfərə yaxın. Daşnaksütyun da bizim ixtiyarımızda olan 3-4 minə yaxın milli birliklərə malik idi. Sonuncuların iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri verdi, lakin bundan qaçmaq üçün heç bir yol yox idi. Biz bunu bilərəkdən etdik"...

Bununla belə, Bakı Şurasının rəhbərinə haqq qazandırmaq cəhdləri onun bilavasitə rəhbərliyi altında on minlərlə azərbaycanlının yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edildiyini gizlədə bilməz.

Azərbaycanlılara qarşı terror təkcə Bakıda və ətraf rayonlarda deyil, Azərbaycanın Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və digər bölgələrində də həyata keçirilib. Şaumyan Şərqi Türkiyə və Qərbi Azərbaycanda zorakılıqlar törədən erməni quldur dəstələrinin başçıları ilə, xüsusilə, Naxçıvanda, Şərurda və Zəngəzurda azərbaycanlıların kütləvi şəkildə məhv edilməsində günahkar olan bədnam qatil Andranik Ozanyanla sıx əlaqə saxlayırdı.

Ümumilikdə 1918-ci ilin yayında Şərur və Naxçıvanda 3000, Zəngəzurda isə 7700 nəfər qətlə yetirilmişdir. 50 min sakin öz doğma yurdlarından didərgin düşmüşdü. Andranikin ermənilər qarşısında xidmətlərini qeyd edən Şaumyan ona göndərdiyi teleqramda yazırdı:

“Xalq lideri Andranikə. Mən sizin teleqramınızı aldım. Tam mətn Moskvadakı mərkəzi hökumətə təqdim edilib. Mən öz növbəmdə sizin simanızda əsl qəhrəmanı alqışlayıram”.

1918-1920-ci illərdə Andranikin quldur dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı nəticəsində indiki Ermənistan ərazisində əhalinin əksəriyyəti, yəni Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan təxminən 565 min nəfər vəhşicəsinə öldürülmüş və ya əcdadlarının torpaqlarından qovulmuşlar. Milli memarlığın çoxsaylı şah əsərləri, məktəblər, xəstəxanalar, məscidlər və digər abidələr dağıdılmışdır.

1918-ci ilin aprelində daşna-bolşevik tandemi qanuniləşdirildi. Aprelin 25-də Bakı Sovetinin Xalq Komissarları Soveti yaradıldı və orada ermənilər rəhbər vəzifələr tutdular. Şaumyan özü Bakı Xalq Komissarları Sovetinin sədri və Xarici İşlər Komissarı oldu. Erməni komandirləri Bakı Sovetinin ordu qərargahında və 20 batalyondan ibarət üç Qırmızı Ordu briqadasında rəhbər vəzifələr tuturdular. Lakin Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşevik rejiminin daha da möhkəmlənməsinin qarşısı 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi ilə alındı. ADR-in Osmanlı İmperiyası ilə hərbi ittifaqı və Bakı istiqamətində zəfərli hərəkata başlayan Azərbaycan-Türkiyə Qafqaz İslam Ordusunun yaradılması erməni-bolşevik birləşmələrinin bütün Azərbaycanın Xəzər regionu, xüsusi ilə də Bakını son zəbt etmək planlarını darmadağın etdi.

1918-ci il iyulun 31-də Bakıda sovetdaxili mübarizənin kəskinləşməsi şəraitində Şaumyan dəstəsi öz səlahiyyətlərini tərk etdi. Baksovetin məğlubiyyətindən sonra ermənilər Bakını öz nəzarətləri altında saxlamaq ümidlərini ingilislərə bağladılar, şəhərdə daşnak-SR-menşevik “Sentralkaspi diktaturası” yaradıldı. Lakin 1918-ci il sentyabrın 15-də Azərbaycan-Türkiyə qoşunları Azərbaycanın paytaxtı Bakını azad etdi və cəmi bir gün sonra ADR hökuməti Gəncədən buraya köçürüldü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra Nazirlər Soveti 1918-ci il iyulun 15-də, 31 mart faciəsini araşdırmaq üçün Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya birinci mərhələdə mart soyqırımını - Şamaxıda törədilmiş vəhşilikləri, ermənilərin İrəvan quberniyası ərazisində törətdikləri ağır cinayətləri araşdırıb. Bu reallıqların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün Xarici İşlər Nazirliyinin nəzdində xüsusi struktur yaradılıb. Martın 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən milli matəm günü elan edilib.

Beləliklə, azərbaycanlılara qarşı bir əsrdən artıq davam edən soyqırımına və torpaqlarımızın işğalına tarixdə ilk dəfə olaraq siyasi qiymət verilməyə cəhd edilib. Lakin ADR Sovet Rusiyası tərəfindən tutulduqdan sonra bu istiqamətdə işlər yarımçıq qaldı.

Rəsmi sovet versiyasına görə, Baksovetin başçısı “digər 25 yoldaşla birlikdə” ya Transxəzər hökumətindən olan Sosialist İnqilabçılar, ya da 20 sentyabr 1918-ci ildə Krasnovodsk yaxınlığındakı Pereval və Axça-Axça Kuyma stansiyaları arasında ingilislər tərəfindən həbs edilərək güllələnib. Və iki il sonra Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra onların cənazələri Bakının mərkəzi parkında dəfn edilib. Lakin 2009-cu ilin yanvarında Azərbaycanın paytaxtında Sahil parkının yenidən qurulması zamanı aparılan qazıntılar zamanı “26 Bakı komissarları”nın şərafinə ucaldılmış abidənin altında gözlənilən 26 deyil, 23 nəfərin qalıqları aşkar edilib. Məhkəmə-tibbi ekspertizası ilə müşayiət olunan ilkin araşdırma Stepan Şaumyan, Tatevos Amiryan və Arsen Avakyanın cəsədlərinin qalıqlarının itdiyini göstərüb.

Görkəmli Azərbaycan tarixçisi Ziya Bünyatov hələ ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında Şaumyanın əslində Türkmənistanın qumlarında güllələnməməsi və onun izlərinin o zaman İngiltərənin hakimiyyəti altında olan Hindistana apardığı faktının lehinə arqumentlər irəli sürürdü. O, ilk dəfə 1919-cu ilin martına aid, Axça-Kuyma yaxınlığında edamdan altı ay sonra bir sənəd dərc etdi və orada Tiflis radiostansiyasının bolşeviklərin nəzarətində olan Həştərxandan Sokolov adlı şəxsə ünvanlanan

mesajı ələ keçirdiyini söylədi. Bu ismarıq hərbi əsirlərin mübadiləsinə aiddir. Xüsusilə, Şaumyanın bolşeviklərin əsir götürdüyü müttəfiq missiyasının üzvləri, yəni Birinci Dünya Müharibəsində qalib gələn Antanta nümayəndələri ilə dəyişdirilməsi.

1918-ci il sentyabrın 20-dən oktyabrın 1-dək, yəni komissarların edamından sonra Krasnovodsk həbsxanasında saxlanılan şəxslərin siyahısını təqdim edən arxiv sənədi də məsələni qarışdırır. Yemək payı verilən bu insanlar arasında Stepan Şaumyanın da adı çəkilir.

Lakin bu sənədlərdən irəli gələn suallara verilən cavablardan asılı olmayaraq, Bakı Şurasının və onun rəhbəri Stepan Şaumyanın cinayətkar mahiyyəti heç bir şübhə doğurmur. Bolşevik hərəkatı bayrağı altında çıxış edən Şaumyan siyasi tərcümeyi-halının mühüm məqamında faktiki olaraq erməni millətçiliyinin maraqlarının sözcüsü kimi çıxış etdi, onun strateji məqsədi erməni Azərbaycan ərazisinin əhəmiyyətli bir hissəsində erməni dövlətinin yaradılması idi. Şaumyanın və onun rəhbərlik etdiyi Kommunanın siyasətinin nəticəsi on minlərlə dinc azərbaycanlının ölümü oldu.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mart soyqırımı ilə bağlı həqiqətlərin dünyaya çatdırılması istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyəti ümummillə lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra başlayıb. Ulu öndərin 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilmişdir. Aparılan araşdırmalar sayəsində çoxlu yeni faktlar və sənədlər toplanıb. Qubada tapılan kütləvi məzarlıq bu faciənin qanlı epizodlarından birinin nəticəsidir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 2009-cu il dekabrın 30-da imzaladığı sərəncamla inşa edilən Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi 2013-cü il sentyabrın 18-də açılıb. Açılış mərasimində çıxış edən Prezident İlham Əliyevin sözlərinə görə: "Sovet dövründə tarix saxtalaşdırıldığı üçün bu həqiqət bizdən gizlədilib. Uzun illər Azərbaycan xalqının qanını tökən quldurları - Şaumyan və onun kimiləri bizə qəhrəman kimi təqdim ediblər. Məncə, bu, böyük faciədir. Uzun illər xalqımıza qarşı amansızcasına vəhşiliklər törədənlər sovet tarixində qəhrəman kimi təqdim olunduğundan, onların şərəfinə abidələr ucaldılıb. Yalnız müstəqillik dövründə biz ədaləti bərpa etdik. Biz Bakını bu abidələrdən təmizlədik və bugün orada gözəl parklar, o cümlədən Sahil parkı salınıb. Bugün biz öz tariximizlə üzləşirik. Biz tarixin bütün məqamlarını bilməliyik. Gənc nəsil də xalqımızın keçmişdə hansı fəlakətlərlə üzləşdiyini bilməlidir".

1918-ci ilin mart hadisələri bədii ədəbiyyatda və kinoda öz əksini tapdı. 1937-ci ildə Vyanada alman dilində iki bakiyalının: müsəlman azərbaycanlı Əli Xan Şirvanşirin və xristian gürcü Nino Kipianinin sevgisindən bəhs edən "Əli və Nino" romanı nəşr olundu. Roman Birinci Dünya müharibəsi, inqilab, 1918-ci ilin mart hadisələri, ingilislərin Bakıya gəlişi, şəhərin bolşeviklər tərəfindən tutulması fonunda cərəyan edir. Azərbaycanda roman ilk dəfə 1972-ci ildə çap olunub və o vaxtdan milli ədəbiyyatın klassiki hesab olunur.

2018-ci ildə Azərbaycan Parlamenti dünya ictimaiyyətini 1918-ci il hadisələrini azərbaycanlıların soyqırımı kimi tanımağa çağırıb.

Ədəbiyyat

1. "[Mart soyqırımı-100](#)". Azərbaycan Respub. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Bakı, 1918.
2. "[Bakıda Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı](#)" V.Ş.Abişov; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı 2017
3. «Геноцид 31 марта в материалах печати 1918-1920 год» Акиф Ашырлы, "Elm və Təhsil" 2011
4. "[Qanlı günlərimiz: 1918-1920 Naxçıvan](#)", M.B.Əliyev, Bakı: Azərnəşr, 1993.
5. "Элм Геноцид азербайджанцев в Карабахском регионе Азербайджана: 1918-1920" Мамедзаде Натиг, издательство "" Баку, 2017
6. "[Правда о терроре : армянский терроризм-исток и причины](#)" Э.Файгл; пер. Н.Мамедова, Баку: Азернешр, 2000.
7. "Mart 1918-ci il. Bakı. Azərbaycanlıların soyqırımı sənədlərdə (kitab)", [Solmaz Rüstəмова-Tohidi](#), "INDIGO" 2009
8. "1918. Azərbaycan qırğınları şəkil və sənədlərdə".S. Rüstəмова-Tohidi, Bakı, ALF group DESIGN
9. http://anl.az/el/vsb/31_Mart_Soyqirimini_unutmadiq

10. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/204012>

**КРОВАВАЯ ПАМЯТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА:
ГЕНОЦИД 31 МАРТА**

Бабайева Гюльшан Зия кызы
Резюме

После Октябрьской революции в России большевики и армянские дашнаки взяли под свой контроль Баку. В этих событиях особо выделился Степан Шаумян. Он стоял во главе политического режима, установившегося в древнем азербайджанском городе Баку и восточных районах Северного Азербайджана волею событий, вызванных великими потрясениями периода падения Российской империи. Партия Дашнакцутюн поддержала создание армянского государства на Кавказе. Идеология дашнаков преобладала среди армянских полков бывшей императорской армии, отступивших под давлением турецких войск.

В 1918-1920 годах в результате геноцида, учиненного бандитами Андраника против азербайджанцев, большая часть населения на территории нынешней Армении, то есть примерно 565 тысяч человек, проживавших на землях Западного Азербайджана, была зверски убита или изгнаны с земель своих предков. Были разрушены многочисленные шедевры национальной архитектуры, школы, больницы, мечети и другие памятники.

**THE BLOODY MEMORY OF THE AZERBAIJANI PEOPLE:
MARCH 31 GENOCIDE**

Babayeva Gyulshan Ziya
Summary

After the October Revolution in Russia, Bolsheviks and Armenian Dashnaks took control of Baku. Stepan Shaumyan stood out in these events. He stood at the head of the political regime established in the ancient Azerbaijani city of Baku and the eastern regions of Northern Azerbaijan by the will of the events caused by the great upheavals of the period of the fall of the Russian Empire. Dashnaksutyun's party supported the establishment of an Armenian state in the Caucasus. The ideology of the Dashnaks prevailed among the Armenian regiments of the former imperial army, which retreated under the pressure of the Turkish troops.

In 1918-1920, as a result of the genocide committed by Andranik's bandits against Azerbaijanis, the majority of the population in the territory of present-day Armenia, that is, approximately 565 thousand people living in the lands of Western Azerbaijan, were brutally killed or expelled from their ancestral lands. Numerous masterpieces of national architecture, schools, hospitals, mosques and other monuments were destroyed.

Rəyçi: dos. Cavid Bağırzadə
Daxil olma tarixi 28 fevral 2024-cü il